

prikazi–recenzije

Book Reviews–Recensions

Bernhard Welte, *Filozofija religije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016, 258 str.

U izdaju Matice hrvatske 2016. izišla je knjiga Bernharda Weltea *Filozofija religije*, koju je s njemačkog preveo Stjepana Kušara. Naslov je izvornika: *Religionsphilosophie*, Verlag Herder GmbH, Freiburg im Breisgau, 2008. Knjiga je lijepo uređena, ukoričena i otisnuta na lijepom papiru, tako da je i pod tim vidikom čitljiva. Welteov način pisanja sasvim je razumljiv onima koji su donekle upućeni u filozofijsku i religijsku problematiku. Zacijelo to nije težak i zamoran tekst, premda nam se čini da bi autor ponekad mogao i skratiti razlaganje. Prevoditelj je vrstan poznavatelj njemačkog jezika, kao i Welteova stvaralaštva. Čitatelj mu se može s povjerenjem prepustiti da ga vodi kroz Welteovu misao.

Valja odmah na početku pohvaliti i izdavača i prevoditelja ove tako vrijedne knjige za razumijevanje ne samo filozofije religije, nego najprije religije same. Da se autor latio teške zadaće filozofski promotriti religiju, u to nema nikakve sumnje. Što je religija i u koliko se ona oblika javlja te na kojim i u kolikim utvrdivim i neutvrdivim stupnjevima, nikako nije lako, a možda je i nemoguće, posve točno procijeniti. Puno je razlika, većih i manjih, između izričite religioznosti i onih načina ponašanja u kojima se ono religiozno ili bit religije jedva ostvaruje i primjećuje. Cijela knjiga ide za tim da odgovori na pitanje što je religija i koji

su njezini fenomeni, koliko oni otkrivaju bit religije i koliko su oni tek nešto slično fenomenima u kojima se nedvojbeno iskazuje sama bit religiji. Pri tom presuđivanju opreza nikada dosta.

Budući da je riječ o filozofiji religije i da je ona u pravom smislu filozofija, u prvom poglavlju autor želi najprije odrediti smisao filozofijskog mišljenja uopće. Pritom drži da se ne daje lako unaprijed odrediti što filozofija jest — ako se već nema iskustva s filozofiranjem. Definicija filozofije bi se »morala uzeti tako reći iz neke meta-filozofije« (str. 21), a takve definicije zapravo nema. To ipak, prema autoru, ne znači da se o filozofiji ne može ništa kazati. Filozofija se sama mora odrediti, i to u filozofiranju ili filozofijskom mišljenju. Za Weltea »filozofija se događa ondje gdje sam čovjek misli iz svoje vlastite sposobnosti, gdje misli iz svoje vlastite snage mišljenja i iz svoga vlastitog iskona« (str. 21). Stoga, ona se ne uči iz nekih, makar i filozofijskih sadržaja — ona se zbiva kao »događanje mišljenja«. A potom i spomenute filozofijske teze mogu postati elementima živog mišljenja kao razvijanje i iskazivanje slobode samostalnog bitka.

Čovjek čuti taj svoj samostalni bitak i svoju slobodu, misli iz njih i onda prosuđuje i eventualna mišljenja koja mu se nameću izvana kao neka filozofijska građa. Tim se već pokazuje filozofova otvorenost prema svemu što mu dolazi ususret te mu se nabacuje kao objekt mišljenja kojemu valja promotriti bitak i istinu, to jest iskazati to iz njegova temelja „od kojega se to samo otkriva i pokazuje“. U tom se istodobno pokazuje čovjekovo razumijevanje sebe i razumijevanje bitka. »Čovjek 'jest' kao razumijevanje sebe i razumijevanje bitka« (str. 24).

Zato čovjek u svojem filozofskom mišljenju ne smije težiti za nekim prividima, nego mora tragati »za bitnim i

svojstvenim bitkom i za bitnom i svojstvenom istinom«, na kojoj se mjeri ono faktično. Na tome se onda temelji ono kritičko u filozofiji. »Pravo filozofijsko utemeljivanje sastoji se u mislećem sagledavanju i pohranjujućem poimanju onoga što je otkriveno filozofijskim mišljenjem« (str. 26). Dakako, filozofijsko mišljenje nikada ne može biti posve dovršeno jer u naravi je filozofije težnja koja se nikada ne dovršava. Inače bi filozofija prestala biti filozofijom, a postala, valjda, nekom neupitnom mudrošću.

Filozofijsko se mišljenje tako okreće i prema religiji kao nečemu danomu, utemeljenomu na svojem vlastitom korijenu, iz kojega potom ona i treba biti razumijevana. Zato je zadaća filozofije religije otkriti ono istinsko na čemu se religija temelji te zatim kritički promatrati koliko određena, faktična religija od toga odstupa, ili je pak u skladu s onim svojim izvornim.

To zadovoljavajuće izvršiti teška je zadaća pod mnogo vidika. Iako je religija povijesno starija od filozofije i pokazala je da i bez nje može opstati, barem bez onog razrađenog filozofijskog mišljenja (premda je u svakom čovjekovu svjesnom i seberaspolažućem činu i odnosu prema sveukupnoj zbilji uvijek prisutno neko imanentno mišljenje), postavlja se pitanje, hoće li refleksna i izričita filozofija sa svojim pitanjima destruirati onu izvornu spontanost kojom se religija uspostavila.

Zapadnoeuropska filozofija (a prvotno na nju mislimo kad govorimo o filozofiji) započela je svoj hod i razvoj otprilike prije dvije i pol tisuće godina, ali ni ona u svojem početku nije odjednom sve započela od početka. Već je i u epovima bilo filozofijskih elemenata koji nisu bili usustavljeni u filozofiju. Mišljenje i religija nisu toliko neprijatelji kako se koji put želi prikazati. Na kraju krajeva, religioznim može postati samo čovjek obdaren razumom. To pak ima za posljedicu da

se i religiji, kao određenomu čovjekovu samoraspolaganju, smije na izričit način promotriti bit, bitak i istina. Religija je zasigurno izazov filozofiji, koju zanima sve što ikako jest, kako i zašto jest, a ono što nije, zašto nije. Tomu ne mogu, dakle, izmaknuti ni fenomeni koji se odaju kao fenomeni religije.

Budući da Bog utemeljuje sve, pa i religiju, prema autoru, valja utvrditi što bi taj pojam značio, jer o shvaćanju božanstva ili Boga ovisi i samo shvaćanje čovjekova odnosa prema njemu. Odnosjenje prema Bogu pripada u samu bit religije, dakako, onda i odnosjenje čovjeka prema sebi i svojem bližnjemu. Filozofski se može i treba propitati može li dotično poimanje i štovanje Boga u nekoj religiji izdržati filozofijsku kritiku. Riječ je, dakle, o božanskom Bogu, a ne o nekom kumiru, ljudskoj umskoj tvorevini ili čak rukotvorini. Stoga filozofija religije kao pokušaj otkrivanje istine religije može pomoći da se religija živi ispravnije i dosljednije. To na prvi mah i nije čudno — jer razuman čovjek želi podvrgnuti razumskoj kritici sve ono što radi i u što vjeruje.

Da bi što pribranije pristupio istraživanju fenomena religije, Welte promišlja i religiju i filozofiju religije u novovjekovnoj situaciji. Želi vidjeti kako se odnosi filozofija znanosti i religija, kako u Wittgensteina, tako i u Poppera te u kritičkom racionalizmu Hansa Alberta. Traže se razjašnjenja onoga što se govori. U ovom kratkom upozorenju na knjigu u to se detaljnije ne možemo upuštati, a svakako moramo istaknuti onaj, možda, glavni dio knjige (drugo poglavlje), kao i ono glavno u religiji, a to je poimanje Boga kao principa religije.

Kad je riječ o tome, Welte pristupa fenomenu religije i traži njezino utemeljenje — polazeći od predpojma religije, da bi došao do što više određenog pojma. Da bi se do njega došlo, mora istražiti i poimanje Boga kao principa

religije. Pri tome je zanimljiva Welteova analiza onog „ništa“ i pri tome najprije želi odgovoriti na pitanje što je taj ništa koji nam prethodi, ali i onaj ništa koji je nakon nas. Koja je njegova moć i je li iza njega bezuvjetna sila koja sve drži ili je čak samo ništa iznjedrilo sve što je nešto. Dakako, taj „ništa“ se ne razumijeva kao nijekanje svake zbilje, nego je bolje govoriti o ni–šta, to jest o onom što ne potpada pod neku određenu bit koju bi se moglo umnožavati ili podvesti pod neki rod. Tim se postupkom želi pojam o Bogu osloboditi od svake ograničenosti i predočivosti, tako da on bude pojam o božanskom Bogu, a ne o nekom predmetu među predmetima — pa makar i kao relativno najsavršeniji predmet ili tek umski ideal bez nedostatka.

Nije beznačajno spomenuti i to da naše poimanje Boga sa sobom nosi i put kojim se do njega došlo. Može to biti: apriorni put, iz samoga pojma koji se nameće samoj našoj misli, također se i iz svijeta polazi prema poimanju Boga ili pak od čovjeka samoga kao tražitelja smisla svoje vlastite egzistencije, kao i čitavog svijeta. Pritom se istodobno istražuje i mogućnost čovjekove slobode, koja stoji pod bezuvjetnom moralnom obligacijom, kao što se propituju i uvjeti mogućnosti čovjekovih težnji, želja i neprestanog nastojanja oko boljeg i savršenijeg. Dakako, mogući su razni putevi, zavisno od različitih poticaja za filozofiranje, koji će na kraju krajeva uputiti na bezuvjetnost ili božanstvenost apsolutne Tajne. Pritom se ne ispušta s vida ni fenomen negativnog, kritičkog i pozitivnog ateizma.

U trećem poglavlju, koje nosi naslov *Čovjek kao ostvaritelj religije*, napose se promatra vjera u odnosu prema znanju te slobodnomu pouzdanju, i predanju. Izdašnije se promatra vjera u Boga, ali i čovjeka kao biće koje uvijek u nešto vjeruje. Najveći dio trećeg poglavlja zauzima onaj o molitvi, njezinim uvje-

tima i modelima događanja i izražavanja. U tom je poglavlju posebno obrađena tema o izopačenom vidu religije. Naime, kad religija ostane bez svoje biti, a ponešto se izvanjsko čini slično onomu što je utemeljeno na istinskom nutarnjem religioznom doživljaju, onda nastaje izopačenje u ime kojeg se mogu činiti i zlodjela — u ime takozvane religije. Izvanjski fenomeni koji ne odražavaju bit religije opasni su za pravu komunikaciju među ljudima, a kad se ljudi ne razumiju ili se krivo shvaćaju, tada nastaju naizgled nerješive poteškoće. Jednom riječju, takozvana pobožnost bez istinske duhovnosti može biti veoma opasna, kako za pojedinca, tako i za društvo koje je zahvaćeno površnom ili izvitoperenom religioznošću.

Nikola Stanković

Ivica Čatić, *Crkva — novo društvo usred staroga imperija: Obris Pavlove političke teologije*, Glas Koncila, Zagreb, 2016, 453 str.

Iako se u hrvatskom govornom području posljednjih desetljeća uočava značajan porast egzegetsko–teoloških istraživanja Svetog pisma, o čemu svjedoči sve veći broj znanstvenih i stručnih radova domaćih autora, *Corpus Paulinum* i dalje ostaje jedno od nedovoljno istraženih područja. Stoga je prva autorska knjiga doc. dr. Ivice Čatića, bibličara, predsjednika Katedre Svetog pisma Novog zavjeta na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u akovu, pod naslovom *Crkva — novo društvo usred staroga imperija: Obris Pavlove političke teologije* izazvala veliko zanimanje kako akademske tako i šire zajednice, tim više što je riječ o vrlo aktualnoj temi u svijetu, jednako kao i u hrvatskoj društvenoj stvarnosti. Navedenu knjigu autor je posvetio svećeniku i prijatelju monsijoru Stjepanu Mileru.

Motive i razloge odabira dubljeg istraživanja Pavlove političke teologije Ivica Čatić otkriva u uvodu. Promatrajući poslijeratno vrijeme obilježeno posvemašnjom krizom na kulturnom i društveno-ekonomskom polju u autoru se budi niz pitanja. Je li moguće i kako shvatiti *evanđelje kao snagu spasenja*? Je li kršćanstvo u svojoj biti religija za strogu individualnu uporabu bez mogućeg upliva na širu povijesnu stvarnost? Ima li Crkva, po svojoj biti, potencijal i poslanje za djelovanje na širem društvenom području? Na ova i slična pitanja autor pronalazi odgovor u pavlovskim spisima iz trostrukog razloga: dobrog poznavanja Pavlove misli, dragocjenog svjedočanstva o praksi rane Crkve i konkretnog bavljenja problemima kršćanskih zajednica.

Središnja tema knjige politička je teologija u pavlovskim spisima. Poput svakog autora i Ivica Čatić odmah na početku otkriva svojim čitateljima interpretacijski ključ djela preliminarno pojašnjavajući upotrebu i značenje pojma „politički“. Naime, na temelju grčkog korijena *polis* u značenju „grad država“ autor pod istim podrazumijeva sve ono što se odnosi na javnu zajedničku, tj. društvenu stvarnost uredene ljudske zajednice.

S obzirom na strukturu knjiga je podijeljena na tri koherentna i međusobno jasno povezana dijela čiji logički slijed omogućava čitatelju lakše praćenje i elaboriranje autorove misli. *Putovi i raskršća u istraživanju Pavlovih poslanica* naslov je prvog dijela u kojem autor donosi detaljan i sažet prikaz povijesti istraživanja pavlovskih spisa uspješno sažimajući Apostolovu misao te stavljajući naglasak na pokušaje suglasja oko pojedinih ključnih pitanja, napose oko središta Pavlove teologije, načina njezina istraživanja, kao i naravi samih poslanica. Autorov poseban doprinos očituje se u redefiniranju Pavlova odno-

sa prema židovstvu, kao i u takozvanoj novoj perspektivi koja prikazuje Pavla u njegovu židovsku okruženju, što je od iznimne važnosti za potpunije shvaćanje Pavlove teološke misli.

U drugom dijelu autor usmjerava pozornost *prema pojmu biblijske političke teologije*, uključujući bitne elemente kao i silnice povijesnog konteksta, koje su nedvojbeno utjecale na njezino nastajanje i formiranje. Nakon kratkog prikaza odnosa teologije i politike u tekstovima Novog i Starog zavjeta Ivica Čatić se zaustavlja na teologiji oslobođenja i sociološkoj biblijskoj hermeneutici, kao i novijoj biblijskoj političkoj teologiji, pružajući čitatelju sažeti uvid u novi val biblijske političke teologije te vrlo koristan kritički osvrt na hermeneutski pluralizam pravaca ideološke kritike.

U trećem dijelu knjige koji nosi naslov *Corpus paulinum i biblijska politička teologija* Ivica Čatić dolazi do samog središta istraživanja pavlovskih spisa u perspektivi političke teologije. U analizi radikalnosti Pavlova političkog angažmana u odnosu na rimsku imperijalnu vlast autor obuhvaća široki spektar tematskih područja kao što su narav službene religije Rimskog Carstva i Pavlov odnos prema njemu, s posebnim osvrtom na lik imperatora, rimski *pax et securitas* i upotrebu teoloških titula. Autor se također bavi i temom patronatskog sustava, svećenstva i moći te Pavlovim odnosom prema židovskoj apokaliptici.

Završno poglavlje nedvojbeno predstavlja izvorni znanstveni doprinos istraživanju pavlovskih spisa. Naime, u njemu, polazeći od krsne formule u Gal 3,28: *nema više: Židov — Grk; nema više rob — slobodnjak; nema više muško — žensko*, autor, zajedno s pojedinim predstavnicima ideološkog istraživanja, prikazuje Pavla kao začetnika alternativnog društva. Analizirajući Pavlov stav prema pitanju nacionalnosti/univerzalnosti, ropstva, odnosa muš-

ko-žensko, Ivica Čatić promatra novu vrstu ekonomskih odnosa koje je Pavao implementirao unutar zajednica koje je vodio, dovodeći ih u izravan odnos s praksom Rimskog Carstva. U Pavlovim novim modelima društveno-ekonomskih udruživanja kao oblika oživotvorenja evanđelja te u smjelosti postavljanja novih standarda i njihovih ostvarivanja, autor pronalazi odgovor na uvodna pitanja. Evanđelje, koje je u Pavlovoj teologiji i vremenu imalo velik i snažan potencijal preobrazbe, prema autorovu uvjerenju ima ga i danas. Crkva i danas, daleko više negoli se to može naslutiti u pojedinom povijesnom trenutku, posjeduje potencijal preobrazbe ne samo pojedinca, nego i čitave civilizacije. Jedini put ulaska u dinamizam evanđelja iz kojega proizlazi spasenjska snaga i Židovu i Grku, put je djelovanja prema novim standardima i njihovo beskompromisno utjelovljenje u crkvenoj stvarnosti. Sve ispod toga, zaključuje autor, bilo bi *ne ići po istini evanđelja*.

Knjiga završava sažetom zaključkom, obilnom literaturom i preglednim sadržajem koji bez sumnje cjelokupnom djelu daju notu znanstvenosti. Gledajući knjigu u cjelini, na poseban način dolazi do izražaja jasnoća, preciznost i sažetost prikaza pojedinih tematskih cjelina koje autor potkrepljuje bogatim znanstvenim izvorima, o čemu svjedoče 1003 bilješke te široki spektar znanstvene i stručne literature (57 stranica). Hvale vrijedan je i logičan slijed misli, jednostavnost jezika, tumačenje širemu čitateljstvu manje poznatih pojmova, diskretno zauzimanje osobnog stava u još uvijek otvorenim egzegetskim pitanjima. Sve navedeno doprinosi autorovu uspješnomu dijalogu s čitateljima, koji odiše jasnoćom, slobodom i nenametljivošću.

Zbog svega navedenog knjiga Ivice Čatića predstavlja značajan znanstveni doprinos hrvatskoj egzegetsko-te-

ološkoj misli. Stoga će zasigurno biti od velike koristi ne samo onima koji se profesionalno bave studijem Svetog pisma i studentima teologije, nego i svima onima koji žele bolje upoznati lik i djelo svetog Pavla, utjelovljujući — poput njega — istinu evanđelja unutar šire crkveno-društvene stvarnosti našeg vremena.

Silvana Fužinato

Ivica Žižić, *Nedjelja: Blagdanski etos u vjeri i životu katolika*, Kulturno-antropološko istraživanje i Glas Koncila, Zagreb, 2015, 572 str.

U središtu istraživanja koja obuhvaća ova knjiga prof. dr. sc. Ivice Žižića nalazi se blagdanski etos u katoličkoj religioznosti kroz nedjelju, koja je prvi i stožerni kršćanski blagdan. Na više od 500 stranica autor pokušava odgovoriti na pitanje kako se blagdanski etos formira i prakticira te koji su njegovi primarni simboli i izvori. On nedjelju promatra u kršćanskoj kulturnoj i antropološkoj praksi, vođen između ostalog i pitanjem: Postoji li čovjek bez blagdana, odnosno bez povezanosti sa svetim, pa prema tomu i bez posvećenja vremena koje se događa u interakciji sa svetim te što se događa ako nema blagdana — ako imamo samo svagdane?

Znanstvena istraživanja osmišljena su kroz kombinaciju teorijskog pristupa i prikupljanjem podataka s terena. Kulturološkomu istraživanju nedjelje, kao blagdana koji se uvijek događa u određenim intervalima, autor pristupa multidisciplinarno, s teološkog, filozofskog, sociološkog, a napose s antropološkog aspekta. Kroz četiri poglavlja on ponajprije istražuje blagdan u kulturno-antropološkoj perspektivi te ističe važnu odrednicu blagdanskog etosa koji je bitno određen obredom. Obred je za njega prvotno mjesto događanja blagdanskog

etosa te suodnos blagdana i obreda autor promatra s filozofskog, teološkog, etnografskog i fenomenološkog aspekta oslanjajući se na stavove kulturnodruštvenih promjena sve do danas.

Kulturna povijest nedjelje je prikazana u linearnoj shemi s najbitnijim odrednicama nedjelje: subota u hebrejsko–kršćanskoj tradiciji, nedjelja u ranokršćanskoj zajednici, nedjelja u povijesnim epohama Zapada i nedjelja u novovjekim previranjima. Analizom tih cjelina autor pokazuje kako su se na nedjelju odrazili razni socijalni, egzistencijalni, filozofski i svjetonazorski problemi. Svi oni su, dakako, oblikovali nedjelju, koja proizlazi iz dugotrajnog kulturnog, društvenog, religijskog, povijesnog procesa, čiji su tragovi ostali duboko utisnuti u nedjeljnom blagdanskome etosu koji se temelji na događajnom, povijesnom i soteriološko–linearnom judeokršćanskom konceptu vremena. Ovo istraživanje značenja nedjelje, prema autoru, ujedno odražava povijest kršćanske teologije i crkvenih institucija te zrcali i povijest kršćanstva.

Povijesni prikaz nedjelje u suvremenim društvima obilježen je velikim ideološkim, industrijskim, potrošačkim i sekularizacijskim zaokretom za blagdanski etos. Nedjelja upada u različite krize. Tradicionalni blagdanski etos, koji je bio vezan uz vjersko slavlje, obiteljski život i počinak nalaze se pred izazovima sekularizacije, a blagdanske zajednice bivaju sve manje. Kompletnom kulturno–historijske slike o nedjeljnom blagdanskome etosu autor se poslužio analizom simbola, tekstova, svjedočanstava i izvora iz predaje kao i odabranih teoloških interpretacija. Jer kršćansko blagdansko vrijeme živi u napetosti između unutarnje afirmacije i duha svjetovnosti, problematizirajući nedjelje kao slobodnog dana u modernim društveno–političkim okolnostima autor pristupa kao socijalnomu, psihološkomu i

političkomu problemu. Pritom ističe da se u Hrvatskoj, ali i u drugim tradicionalno katoličkim zemljama, osobito posljednjih desetak godina, sve češće dovodi u pitanje očuvanje religijskog identiteta nedjelje kao kršćanskog blagdana.

U posljednjem i ujedno središnjem poglavlju autor obrađuje i interpretira koncepte, kulturne forme i tijekove blagdanskog nedjeljnog slavlja u jednoj konkretnoj katoličkoj zajednici. Rezultati istraživanja pokazuju da je za katoličke vjernike nedjelja „prvotni kršćanski blagdan“ (SC 106). Za njih živjeti nedjelju znači pripadati svetomu (Kristu i njegovoj Crkvi) te biti svetim. Ona oblikuje njihov identitet te predstavlja za njih sveto vrijeme njihove vjere i identiteta, kroz koje oni osmišljavaju svoje življenje, oblikuju stavove i formiraju svoj pogled na svijet.

Vinka Bešlić

Dinko Aračić, *Marija u ranokršćanskoj literaturi*, Marija, Split, 2012, 232 str.; Dinko Aračić, *Marija u srednjovjekovnoj literaturi*, Marija, Split, 232 str.

U izdanju *Marije*, časopisa za Gospine štovatelje, objavljene su dvije knjige Dinka Aračića o nazočnosti Majke Gospodinove u kršćanskoj literaturi od ranokršćanskih vremena do kraja srednjeg vijeka. U njima su članci koje je autor objavljivao u rubrikama *Otačka zrnca* i *S Marijom kroz povijest*, a nadodani su im i neki neobjavljeni tekstovi koji se u sabranim djelima pojavljuju prvi put.

Ugledajući se u evanđelja, sveti oci i crkveni pisci ne govore mnogo o Blaženoj Djevici Mariji. U svojim nastupima brane istinu o Isusu Kristu, Sinu Božjem i Sinu Čovječjem koji postaje čovjekom začet po Duhu Svetom i rođen od Djevice Marije. Govoreći o Kristu iznose i misli o Mariji koja je u službi Krista i

njegova djela otkupljenja. Kad govore o njoj ranokršćanski autori u središte svojeg razmišljanja stavljaju njezino bogo-majčinstvo i djevičanstvo, koje je u službi Kristova božanstva i njegova čovječstva. Njima je veoma važno naglasiti kako Marija svjedoči za Isusovo podrijetlo od ljudskog roda posređujući mu ljudsku narav i kako je osobit svjedok njegova čovječstva.

Sve se to nalazi u knjizi *Marija u ranokršćanskoj literaturi*, koja ukratko prikazuje što su sve sveti oci i crkveni pisci rekli ili zapisali o Blaženoj Djevici Mariji. To su zapravo činili kad su u oporbi s krivovjericima „branili“ Kristovo božanstvo i čovječstvo te zastupali njegovu ljudsku i božansku narav, ujedinjene u jednoj božanskoj osobi Sina Božjeg. Pabirčeći po spisima svetih otaca, autor primjećuje da je temelj njihova govora o Mariji bio govor o Kristu i evandeoska svjedočanstva o Isusovoj majci. Iz tih spisa izlazi na vidjelo lik djevice i majke u službi Kristova djela otkupljenja. Te istine u ranokršćanskom vremenu postaju sastavni dio vjerničke molitve i vjere, a svoju potvrdu nalaze na općim saborima na kojima se utvrđivala vjera o Kristu.

Snagom svojeg biološkog materinstva i duhovnog jedinstva sa svojim Sinom Marija ulazi u sustav kršćanske vjere. Za svete oce ona je blažena jer je povjerovala, jer je slušala Božju riječ i vršila njegovu volju te na taj način postala duhovna majka Isusovih učenika, uzor vjernicima, tip i pralik Crkve u vjeri, ljubavi i jedinstvu s Kristom. Te Marijine značajke njima služe za usporedbu između Crkve i Marije, što autor predstavlja u provom dijelu svoje knjige (str. 13–30). Ranokršćanski autori zapažaju mističnu vezu između Crkve i Marije te navode značajke i osobitosti koje su im zajedničke i one koje ih razlikuju. Kao majke i djevice, obje se susreću u zajedničkom liku Eve, koje nevjeru i neposlušnost obnavljaju svojom vjerom i

poslušnošću rađajući Krista na tjelesan i duhovan način. Ta svetootačka tema *usporedba Crkve i Marije* dugo zanemarivana, na Drugom vatikanskom saboru doživjela je svoj preporod u sklopu dogmatske uredbe o Crkvi.

Autor, nadalje, pokazuje da sveti oci upotrebljavaju slikovit način izražavanja uvodeći slikom u otajstvo Božjeg spasenja, u kojem Marija sudjeluje na jedinstven i neponovljiv način. Listajući stranice knjige, susreću se riječi hvale i divljenja o »blaženoj jer je povjerovala«, kojoj je »Gospodin učinio velika djela« i zbog čega će je »svi naraštaji zvati blaženom«. U Kristovoj prizmi i svjetlu njegova otajstva Marija je za svete oce: zvijezda Danica, zraka božanskog svjetla, istok koji rađa svjetlo koje ne poznaje zalaza, posuda zlatna koja sadržava Krista kruh života, utvrda svijeta, luka spasenja, zagovornica grješnika, ljestve po kojima se uzlazi na nebo, prvina ljudskog roda, tkalja Kristove ljudske naravi, božanstveni izdanak zemlje, vrelo vode žive, vrt stabla života, radio-nica spasenja, stvorenje koje je obuhvatilo Stvoritelja, skromno boravište koje obuhvati Neobuhvatljivoga.

To je dio blaga koje nam u baštinu ostavljaju sveti oci i koje se nalazi u drugom, opširnijem dijelu knjige (str. 31–228). Stranica za stranicom, redaju se misli skladajući himan »velebnom djelu ljepote koje kruni sve stvoreno, kćeri i majci roda ljudskoga, nadi naroda kršćanskoga«. Autor predstavlja svjedočanstva trideset sedmorice ranokršćanskih autora o Blaženoj Djevici Mariji do 8. stoljeća. Tu su misli Ignacija Antiohijskog, Justina, Ireneja, Tertulijana, Klementa Aleksandrijskog, Origena, Atanazija, Efrema Sirijskog, Epifanija Salaminskog, Ćirila Jeruzalemskog, Bazilija, Grgura Nazijanskog, Ivana Zlatoustog, Ćirila Aleksandrijskog, Prokla Carigradskog, Andrije Kretskog, Ivana Damašćanskog, Hilarija iz Poitiersa,

Ambrozija, Augustina, Jeronima, Petra Krizologa, Leona i Grgura Velikog te Izidora Seviljskog. O spomenutima autor donosi kratak životopis, a zatim navodi i tumači njihove važnije tekstove o Majci Gospodinovoj.

Autor priznaje da njegov uradak nema znanstvenih pretenzija. Želi objediniti priloge koje je objavljivao u *Mariji*, kojima je dodao promišljanja o Crkvi i Mariji. U tom smislu knjiga je informativna značaja, prva marijanska antologija za ranokršćansko razdoblje na hrvatskom jeziku, antologijski prikaz nazočnosti Majke Gospodinove u ranokršćanskoj literaturi, koji doprinosi poznavanju Gospina lika u tom razdoblju.

Druga knjiga, *Marija u srednjovjekovnoj literaturi*, zapravo je nastavak prve. U njoj autor nastavlja povijesni hod u prikazivanju Marijina lika na temelju spisa srednjovjekovnih autora od završetka patrističkog razdoblja do otkrića novog svijeta, od 8. do 15. stoljeća. Uz uvod (str. 7–12) podijeljena je u dva dijela. U prvom, kraćem dijelu (str. 13–46), autor opisuje društvene i vjerske okolnosti u kojima nastaju svjedočanstva o Blaženoj Djevici Mariji. U drugom, opširnijem dijelu (str. 47–232), sabrane su misli o Gospi sadržane u djelima srednjovjekovnih kršćanskih autora.

Gospin lik unutar srednjovjekovnog kršćanstva može se ispravno shvatiti ukoliko ga se uključi u dotično društveno i kulturno okruženje. U srednjem vijeku Marija je nazočna na mnogim područjima kršćanskog života i djelovanja, u vjeri i pobožnosti, u kulturi i literaturi, glazbi i graditeljstvu, umjetnosti i društvenoj zauzetosti. To područje, kojem se i dandanas pristupa s mnogim predrasudama, iznjedrilo je iznenađujuće bogatstvo marijanskih sadržaja na bogoslovnom polju i na području marijanske pobožnosti. Društveni utjecaj marijanske pobožnosti, očitovan u karitativnim i kulturnim zakladama, ima

sociološko značenje. Srednjovjekovno razdoblje pokazuje kako marijanska stvarnost postupno osvaja vrijeme i ulazi u liturgiju, zauzima prostor te podiže katedrale, osvaja vjernička srca te stupa u ustanove i sveučilišta, redovničke družbe i bratovštine.

Iako su gotovo svi znanstvenici srednjovjekovlja teolozi, to kršćansko razdoblje ne poznaje sustavnu obradbu Marijina otajstva u djelu otkupljenja. Za poznavanje misli o Majci Isusovoj potrebno se uteći raspravama koje se nalaze u teološkim „summama“. Unutar tih sažetaka kršćanskog učenja o Bogu, govor o Gospi smještan je u raspravi o Isusu Kristu i njegovu utjelovljenju. Polazeći od Krista, kojeg je začela po Duhu Svetom i rodila, srednjovjekovni teolozi osvjetljuju Marijin lik i ulogu. Pritom autor primjećuje da se srednjovjekovna teološka misao nadahnjuje na ranokršćanskoj baštini, od koje polazi premještajući Gospinu prisutnost od otajstva utjelovljenja prema otajstvu otkupljenja. Od Marijine uloge pri utjelovljenju Sina Božjeg srednjovjekovni autori stavljaju naglasak na njezino sudjelovanje u Kristovoj patnji i smrti, činjenicu kojom dokazuju posredničku i zagovorničku ulogu Majke Božje.

U drugom dijelu knjige predstavljene su misli o Gospi koje su zapisali srednjovjekovni bogoslovci: Beda Časni, Alkuin, Raban Mauro, Anzelm i Eadmer Canterburyški, Bernard iz Clairvauxa, Franjo Asiški, Ante Padovanski, Bonaventura, Albert Veliki, Toma Akvinski, Ivan Duns Škot, Jacopone iz Todija, Katarina Sijenska, Rajmund Lulski, Brigita Švedska, Ivan Gerson, Bernardin Sijenski, Marko Marulić i neki drugi. O svakom od njih donesen je kratak životopis, a zatim su navedeni i kratko protumačeni njihovi tekstovi.

Iz sabrana materijala izbija na vidjelo kako je Gospa u srednjovjekovnom kršćanstvu uzor idealna vjernika, živa

osoba ondašnjeg društva, sustav i vrhunac vrjednota. Čudotvorna je i milosrdna, neposredna i bliska, sveta i moćna, najčešće spominjana osoba u kojoj prebiva uzvišena ljudskost. Pod njezino okrilje stavljaju se pokreti i redovi, udruge i zadužbine, pojedinci i skupine. Pobožnost prema njoj ispunja vjerski horizont srednjovjekovnog kršćanina, njegove molitve, hvale i pohvalnice, himne i zazive. To molitveno blago rabi se u bogoslužju i u osobnoj pobožnosti poput molitve krunice, Andeoskog pozdravljenja, Gospina časoslova kao i drugih pobožnih vježbi koje njeguju srednjovjekovni kršćani.

Zabrinut za osobno spasenje, srednjovjekovni kršćanin moli Mariju, prosi njezin zagovor i stavlja se pod njezinu zaštitu. Prema njegovu uvjerenju, na Kalvariji se događa otkupljenje za kojim on teži. Žalosna Gospa, koja stoji kraj križa svojeg Sina i sudjeluje u njegovim patnjama, zadobiva osobit položaj i utjecaj u konačnom spasenju. Na taj način srednjovjekovni kršćanin stavlja svoju nadu u Isusovu majku, zagovornicu kod Boga. U pučkoj pobožnosti ona je općenito smatrana posrednicom između Boga i ljudi, obdarena gotovo božanskim moćima.

Iako na mjestima nepotpun i manjkav, uradak ukazuje na činjenicu da srednjovjekovlje na području marijanske danosti iznjedruje vrijedne misli i ideje o liku Majke Gospodinove i o njezinoj ulozi u povijesti spasenja kao i u životu kršćana. Na završetku svakog prikaza navedena je literatura o piscu i njegovu djelu. Na kraju knjige doneseni su sažetci njezina sadržaja na engleskom i njemačkom jeziku. Nekadašnji tajnik u Papinskoj međunarodnoj marijanskoj akademiji i predavač mariologije na rimskom Antonianumu s doktorskom disertacijom o mariologiji Karla Balića, autor je vrstan poznavatelj problematike o kojoj piše. Njegov uradak prvi je

antologijski prikaz nazočnosti Majke Gospodinove u kršćanskoj literaturi srednjeg vijeka i doprinos poznavanju Gospina lika u povijesti kršćanske misli na hrvatskom jeziku.

Petar Lubina

Miroslav Modrić, *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja i Kustodija Svete Zemlje*, Katolički bogoslovni fakultet u Splitu, Split, 2016, 624 str.

Doktorska disertacija gornjeg naslova objavljena je kao tvrdo ukoričena knjiga sive boje s crno otisnutim naslovom, omotnih dimenzija 168 x 245 x 35 mm, a knjižni blok je 160 x 240 x 30 mm ostvaren na 624 stranice, podijeljen u 9 odsjeka ili poglavlja. Od 1. do 5. poglavlja autor obrađuje zadanu temu, u 6. donosi zaključak, u 7. su uvršteni prilozi (str. 525–576), u 8. je sažetak na hrvatskom s prijevodom na talijanski, njemački i engleski, a 9. odsjek je *Stvarno kazalo* (str. 596–624).

Analitički sadržaj (str. 7–11) naviješta čitatelju, osobito ljubiteljima povijesti, obilno i zanimljivo štivo. Poniznošću koja odlikuje svakog ozbiljnog istraživača, autor u uvodnom dijelu zahvaljuje svojim voditeljima za pomoć u izradi disertacije, a kao vjernik i redovnik zahvaljuje »Bogu, našem ljubljenom Ocu«, čijim poticajem svako dobro djelo započinje i blagoslovom završava. U rečenici posvete ističe: »Dubokom ljubavlju, sinovskom odanošću i zahvalnošću, knjigu posvećujemo Božjoj miljenici Š...Ć Isusovoj i našoj Majci Mariji.«

U 1. odsjeku ili poglavlju (str. 23–226) pod naslovom *Pletikosa i braća u Kustodiji do Markovića, 1751. — 1879.* autor nas upoznaje s počecima suradnje svoje provincije s Kustodijom Svete Zemlje u vrijeme kad se od neposrednog zaleda Sinja do bliskog istoka i istočnih obala Mediterana sterala turska vlast,

koja je gospodarila i Svetom Zemljom. Prava je avantura bila doprijeti do „svetih mjesta“, a još veća umješnost tražila se za opstanak i preživljavanje, osobito zbog grčkog vodstva Pravoslavne crkve, koje je koristilo potkupljivost turskih moćnika na štetu katolika. To je grčko-pravoslavno vodstvo bilo veoma nesklono nazočnosti i djelovanju službenika Rimokatoličke crkve u istočnoj hemisferi smatrajući je svojom. O svemu tome svjedoči fra Jakov Pletikosa u svojoj pisanoj ostavštini kojom se služi i nama je otkriva njezin proučavatelj fra Miroslav Modrić. Nakon Pletikose jedanaest je franjevac iz iste provincije djelovalo u Kustodiji. Pa kao što je autor disertacije na početku donio opširnu biografiju fra Pletikose, tako je na kraju poglavlja donio biografske podatke i te jedanaestorice. Odsjek ima i 15 ilustracija.

U 2. odsjeku (str. 227–313) autor nas upoznaje s fra Ivanom Markovićem, pravim putopiscem s bliskog istoka. U svojim *Lettere dal' Oriente* ostavio je ne samo opise mjesta kroz koja je prolazio, nego također prikaz života i običaja, osobito onih u Svetoj Zemlji. Uz konkretne prilike u pojedinim mjestima, opširno navodi tragična zbivanja iz njihove prošlosti kao i posljedice koje su slijedile. Ističe i stradanja kršćana nakon Napoleonova ratnog pohoda na Egipat i Siriju. Osobito ga boli što sveta mjesta nisu u vlasti i posjedu »onih koji su, ispovijedajući pravu vjeru 'Gospodinova baština' i sinovi jedine Zaručnice Isusa Krista«, misleći kod toga na rimokatolike. Opisi obiluju i njegovim moralnim osvrtima na posljedice ljudske grješnosti. Na kraju autor navodi dvojicu subrača, fra Jeronima Eterovića i fra Ivana Štambuka, koji su djelovali u Kustodiji, obojica vrlo bogate i zanimljive biografije.

U 3. odsjeku (str. 315–450) obrađuje petoricu subrača koji su u Svetoj zemlji djelovali od 1925. do 1962., a odlikova-

li su se i kao pisci. Fra Ante Jadrijević, pišući (1927. — 1928.) za *Glasnik Gospe Sinjske, list za širenje slave Marijine* ostavio je svojevrсни putopis o Svetoj Zemlji obradivši poglavito mjesta koja navode evanđelja u vezi s Isusovim rođenjem, životom i djelovanjem. Fra Gašpar Bujas cijeli je život bio hodočasnik usmjeren prema Bogu i onda kad nije bio na putu. Školovani literata, vješt u prozi i pjesmi, ipak ne opisuje mjesta koja posjećuje, nego za potrebe daka sinjskog sjemeništa piše recital u sedam „slika“ uprizorujući otajstva Isusova života o kojima sam meditira i duhovna su hrana njegove duše. Fra Vjenceslav Bilušić proboravio je u Svetoj Zemlji pola godine te »napisao svojevrсни putopis odnosno svoje viđenje i doživljaj Svetih mjesta«. Cilj mu nije opisivati ta mjesta, nego želi „ispričati“ određeni biblijski događaj iz povijesti spasenja i upiti iz njega pouku za duhovni život. Iz njegovih spisa autor disertacije fra Miroslav Modrić iščitava i upoznaje Bilušićev odnos prema židovima, Grcima i muslimanima, na koji (odnos) i nas upozorava. Fra Mirko Čović, svestrano naobražen redovnik, slavist, pastoralac i pisac, silom prilika emigrant, ostavio je svoj putopis pod naslovom *U Domovini Isusa i Marije*, objavljivan u *Glasniku Srca Isusova i Marijina*, koji je za Hrvate u Austriji i šire izdavao svećenik Vilim Cecelja kad se to nije moglo u domovini. U to vrijeme hodočašća u Svetu Zemlju više nisu bila povlastica rijetkih hodočasnika, nego „turistički“ organizirana putovanja, ali često prebrza i površna. Zato su Čovićeve mirni dnevnički opisi s obiljem podataka još dragocjeniji. Fra Zvonimir Fržop, također „emigrant“, bio je na službi u Kustodiji Svete Zemlje od 1954. do 1962. godine. Autor disertacije donosi uglavnom njegovu biografiju, iz koje se vidi da je fra Zvonimir bio ozbiljan i vjeran redovnik, ali mu nije manjkalo neugodnosti, koje

je svladavao redovničkom vjernošću i poslušnošću.

U 4. odsjeku (str. 451–491) autor disertacije obrađuje „naše vrijeme“. Daje mu naslov *Provincija i Kustodija od 1962. do naših dana*. Tu autor sebe vidi kao prvog, nakon duljeg vremena, redovito poslanog u Kustodiju Svete Zemlje, gdje ostaje samo dvije godine. Već 1984. prelazi na pastoralni rad među Hrvatima u Njemačkoj, a potom u Hrvatskoj. I to kratko djelovanje u Kustodiji daje pečat njegovom daljnjem životu. Od 1984. vodi hodočašća u Svetu Zemlju, priređuje i izdaje ilustrirane vodiče za hodočasnike, pa i poseban *Hrvatski hodočasnički misal*, da bi 2012. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu obranio i licencijatski rad na temu *Kustodija Svete Zemlje i doprinos hrvatskih franjevaca njezinu životu i radu*. Kratko obrađuje život i rad dvojice subraće, fra Ljubomira Šimunovića i fra Ante Vučkovića i fra Josipa Cvitkovića, da bi se onda opširno zadržao na osobi i radu fra Petra Lubine koji je također izdao svoj vodič po Svetoj Zemlji. Idući od mjesta do mjesta, mariolog Lubina prodahnio je svoj rad Marijinim učešćem u povijesti spasenja.

U 5. odsjeku (str. 493–514) pod naslovom *Kustodija danas u očima braće [iz] Provincije* govori o franjevačkim studentima u Svetoj Zemlji i o povjerenicima. Obiljem sitnih podataka protkana je i zbilja same provincije.

U 6. odsjeku (str. 515–518) donosi kratak zaključak o vezama svoje Provincije s Kustodijom Svete Zemlje od 1751. do danas, rekapitulirajući ranije iznesene misli o pojedinim osobama, njihovu djelovanju i značenju njihovih spisa koji su, barem oni stariji, ostali skriveno bogatstvo koje tek treba otkrivati.

Stvarna obrada teme završava navođenjem kratica koje se upotrebljavaju u tekstu, koje bi čitatelju puno bolje poslužile da su stavljene na početku knji-

ge. Zatim autor navodi vrela iz kojih je crpao svoje znanje i literaturu kojom se služio.

U 7. odsjeku donosi priloge koji potvrđuju ozbiljnost njegova rada i atlasne crteže kojima ilustrira nekadašnje pravce putovanja u Svetu Zemlju.

U 8. odsjeku donosi sažetak pod naslovom *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja i Kustodija Svete Zemlje*. Uglavnom su misli ponovljene iz teksta.

Cijela je disertacija popraćena opširnim bilješkama na dnu stranica, kako već iziskuje takva vrsta rada. Djelo je vrlo korisno i zbog obilja podataka o samoj Provinciji, osobito povjesničarima, i lako uporabljivo zbog *Sadržaja* na početku i *Stvarnog kazala*, koje predstavlja 9. odsjek knjige (str. 596–624).

Valentin Miklobušec

Mirjana Sanader, *Ranokršćanska arheologija: Od početaka do konstantinskog obrata*, Školska knjiga, Zagreb, 2016, 181 str.

Knjiga hrvatske arheologinje Mirjane Sanader *Ranokršćanska arheologija: Od početaka do konstantinskog obrata* i više je nego vrijedan doprinos poznavanju te tematike s obzirom na nestašicu takvih knjiga na hrvatskom jeziku.

Knjiga je podijeljena na 5 zasebnih poglavlja s prirodanim podpoglavljima koja čine knjigu preglednom i lako prohodnom. Sam naslov, kao i konceptualno oblikovanje sadržaja, daju jasno do znanja o čemu će biti govora na stranicama koje slijede. Prvo je poglavlje naslovljeno *Domovina kršćanstva* i predstavlja svojevrsan uvod u glavne povijesne značajke ranog kršćanstva: konteksta u kojem nastaje i okolnosti koje vode do njegova nastajanja. Riječ je zapravo o kratkom pregledu političke i ekonomske povijesti Palestine od početaka helenizacije i osvajanja Aleksandra

Velikog pa sve do vremena kada kršćanstvo počinje svoju razvojnu putanju.

Drugo je poglavlje posvećeno uvodu u ono što ranokršćanska arheologija zapravo jest i čime se ona uopće bavi. Prije svega, Mirjana Sanader napominje da se na stvaranje prve ranokršćanske materijalne kulture trebalo čekati 2 stoljeća, pa se slijedom toga početak ranokršćanske arheologije datira u sam kraj 2. st. (str. 15). Vremenski se okvir te znanstvene discipline zatvara otprilike s početkom 7. st., koje donosi nove političke prilike.

Nadalje, autorica podsjeća da je doba ranog kršćanstva označeno kao doba kada je kršćanska zajednica živjela »u svojevrsnoj kohabitaciji sa snažnim poganskim vjerovanjem« (str. 16). Time se zapravo želi obznaniti da se iz pozicije arheologa malo toga može specifičnog reći o kršćanstvu u najranijim godinama njegova postojanja. Iako je poganska religija živjela i nakon Milanskog edikta 313. godine, situacija se počela drastično mijenjati nakon odluke Teodozija I. iz 380. godine kojom je nametnuo kršćanstvo kao jedinu religiju. Time materijalno umjetničko stvaralaštvo, ističe Mirjana Sanader, počinje ići drugim putem — snažno obilježio kršćanstvom, njegovim stajalištima i naukom (str. 17).

Treće poglavlje nosi naslov *Konstituiranje kršćanstva* i posvećeno je najvažnijim povijesnim činjenicama o ranom kršćanstvu. Iz faktografskog kuta, autorica prati suvremene spoznaje i tumačenja važnih povijesnih događaja i procesa iz tog perioda. Posebnu pažnju daje početku ranog kršćanstva na prostoru današnje Hrvatske. Tako se ističe da neke od Pavlovih poslanica nedvojbeno ukazuju na širenje vjere u tadašnjoj provinciji Ilirik. Osim povijesnih izvještaja, naglašava tek nekolicinu epigrafskih svjedočanstava iz vremena prije Konstantinove vladavine poput epitafa (ILCV) iz Prisciline katakombe (str.

30). To je poglavlje posvećeno i posebno ulozi žena u ranoj Crkvi, pri čemu autorica naglašava da je ta uloga bila mnogo veća nego što se prije mislilo. Izvori i epigrafski podatci upućuju na to da su žene imale važnu ulogu u širenju kršćanske vjere, ali i u životu kršćanskih zajednica (str. 36). Iz nadgrobnih se spomenika pak može iščitati da su žene djelovale kao apostolice, proročice, učiteljice, dakonice, prezbiterice.

Osim povijesnih podataka, treće poglavlje podijeljeno je i na podpoglavlja koja se bave liturgijskom i crkvenom arhitekturom, pitanjem robovlasništva u ranoj Crkvi, progonom kršćana te, meni od posebne zanimljivosti, pitanjem mučenika s područja Hrvatske. Autorica tako ističe primjer prenošenja kosti mučenika u Rim uz pomoć opata Martina (str. 76). Zanimljiv je i način na koji su na mozaiku u lateranskom baptisteriju prikazani: Venancije, Dujam i Mavro odjeveni u biskupsku odoru, Asterije prikazan kao svećenik, Septimije odjeven kao dakon, Telije, Antiohijan, Paulinijan i Gajan odjeveni u hlamide i tunike, a Anastazije u tuniku i palij (str. 76). Nema dvojbe, ističe Mirjana Sanader, da je ikonografija prikazanih mučenika snažno utjecala na »ispisivanje povijesti salonitanskih mučenika kao i istarskoga ispovjeditelja Mavra« (str. 76).

Treće je poglavlje, s nešto opsežnijim opisom razvoja ranog kršćanstva, najbolji prethodnik onomu što u knjizi slijedi, a to je detaljnija raščlamba onoga što ranokršćanska arheologija zapravo jest i koji su to materijalni ostatci najvažniji primjeri ranokršćanske arheologije.

Arhitektura se počela razvijati relativno kasno, pa se o istoj temi u razdoblju prije Konstantina može govoriti samo u određenim parametrima. Mirjana Sanader fokusira se tako na vrstu prostora koje su kršćani koristili u svojim obredima. Pri tome ističe kuće koje su pojedini vjernici davali na korištenje

zajednici, privatne kuće s kršćanskim obilježjima te privatne kuće s kućnom kapelom (str. 90 i 91). Kada je riječ o kućama koje su služile kao crkve, autorica se referira na jedinu poznatu arheoložima — onu u Dura Europosu u današnjoj Siriji. Kuća je datirana u sredinu 3. stoljeća, a zna se da je služila kao crkvu zbog zasebnog prostora za svećenika te zbog prostorno odvojenog bazena koji je služio za krštenja (str. 91).

Kada je riječ o arhitekturi pretkonstantinskog doba u Hrvatskoj, u knjizi se ističe važnost triju objekata: porečka ranokršćanska biskupija, tragovi ranije građevine u prostoru zadarske katedrale sv. Stošije te Salona, za koju se smatralo da posjeduje dvije građevine iz razdoblja ranog kršćanstva. No, revizijska arheološka istraživanja dovela su zaključke o Salonu u pitanje, a o pret-hodnim primjerima govori se samo u teoretskom okviru bez jasnih materijalnih dokaza. Unatoč želji mnoštva arheologa, čini se da jasne pretkonstantinovske kršćanske arhitekture na prostoru današnje Hrvatske nema.

Posebna se pažnja u knjizi posvećuje katakombama koje autorica definira kao »podzemna groblja na jednoj ili više razina u koja su se polagala tijela umrlih« (str. 113). Njihova izvorna namjena nije bila da se ondje kršćani skrivaju, rezultat je to šireg političkog stanja obilježenog progonima kršćana. Nakon što je kršćanstvo postalo priznata religija, autorica dobro primjećuje, vjernici su počeli pridavati veliku pozornost katakombama gdje su se počele stavljati počasne ploče i sl. Nadalje, autorica detaljnije razlaže povijest istraživanja katakombi, razne tipove katakombi i prisutno slikarstvo u katakombama. Svemu tomu pridružuje i ilustracije poput freska iz katakombe sv. Marcelina u Rimu (str. 125) ili slike iz Prisciline katakombe u istom gradu (str. 127).

Koliko su zapravo katakombe važne za razumijevanje ranokršćanske arheologije pokazuje i činjenica da se u knjizi posebno obrađuju neke od najpoznatijih, poput Kalistove katakombe ili Domicilinove katakombe, koja se smatra jednom od najvećih podzemnih groblja u Rimu, s dužinom od 15 kilometara.

Posljednji dio četvrtog poglavlja posvećen je Mozaiku iz grobnice Julija. Naime, Rimljani su često mozaičkim podovima ukrašavali privatne kuće, ali samo je nekolicina tih mozaika s kršćanskim motivima pretkonstantinovskog doba. Upravo u tom kontekstu Mirjana Sanader ističe spomenuti mozaik s jasno istaknutom figurom Krista.

Pri samomu kraju knjige, autorica se dotiče i ranokršćanskih sarkofaga s prostora današnje Hrvatske, čime zapravo zaokružuje cjelinu proučavanja najvažnijih aspekata ranokršćanske materijalne ostavštine.

Uslijed svega rečenog, može se zaključiti da je riječ o izvrsnoj knjizi koja će uvelike pomoći narednim generacijama studenata arheologije pri njihovom proučavanju ranokršćanske materijalne ostavštine. Nadalje, njegujući interdisciplinarnost kao nužan korak u boljem razumijevanju materijalnih ostataka ranog kršćanstva s detaljnom bibliografijom na samom kraju, knjiga Mirjane Sanader nameće se ne samo studentima, nego i pripadnicima drugih srodnih znanstvenih disciplina te njezinu vrijednost, uvjeren sam, mogu iskoristiti i brojni povjesničari, sociolozi i teolozi. Zbog diskurzivnog okvira koji je obilježen odličnom ravnotežom između onoga što se kolokvijalno može nazvati »laičkim jezikom« s jedne strane i znanstvenog diskursa s druge strane, knjiga *Ranokršćanska arheologija* pristupačna je i široj javnosti, čime je njezina vrijednost podignuta na još jednu razinu više.

Marko Marina

Jasminka Najcer Sabljak i Silvija Lučevnjak, *Obitelj Pejačević*, Vlastita naklada Marco Pejacsevich, Zagreb, 2014, 163 str.

Obitelj Pejačević više od 300 godina sudjeluje u važnim aspektima društvenog života u Hrvatskoj. Tragove te obitelji pronalazimo u crkvenom, kulturnom i političkom životu, o čemu već postoji literarna povijesna građa, no ipak, ta izložba, za koju je inicijativu dala Galerija likovnih umjetnosti iz Osijeka, predstavlja izuzetan doprinos valorizaciji kulturne baštine obitelji Pejačević te potpomaže razumijevanju cjelokupne slike hrvatskog plemstva na području Slavonije i Hrvatske, odnosno Trojedne Kraljevine. Obitelj Pejačević značajan je doprinos dala zaustavljanju osmanske najezde i obrani kršćanskih vrijednosti tijekom boravka u Bugarskoj. U javnom životu valja osobito istaknuti dva hrvatska bana, Ladislava i Teodora Pejačevića, koji su u 19. i početkom 20. stoljeća, dakle nakon Khuena Hedervarya, obnašali važne političke dužnosti. Obojica su dali ostavke na banski položaj iz istog razloga — bili su protiv mađarizacije.

Veliki dvorac Pejačević u Našicama ili Teodorov dvor jedno je od najljepših zdanja neobaroka u Hrvatskoj. Danas je ondje smještena Knjižnica grada Našica, Zavičajni muzej, HKD Lisinski i Puhački orkestar, koji svojim radom uvijek iznova oživljavaju stvaralački i plemićki duh grofovske obitelji. Također, stotinjak metara dalje nalazi se i Mali dvorac ili Markov dvor u kojem danas boravi Radio Našice, OGŠ i Tamburaško društvo »Kontesa Dora«, čiji sam član i sam bio dugi niz godina. Naravno, ondje se skladbe »prve dame Našica« mogu čuti na gotovo svakom koncertu.

Prema autorima, ova monografija donosi skraćenu verziju izložbe Likovna baština obitelji Pejačević (Osijek, 2013.)

s naglaskom na našičku stranu obiteljske baštine. Podijeljena je na tri velike cjeline: 1. dio — povijest, 2. dio — kultura te 3. dio — umjetnost. U uvodu knjige nalazimo tekst o samoj obitelji i izložbi u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, nakon čega slijede povijesni tekstovi, genealoška stabla; barunska grana, našička grana, rumsko-retfalačka grana te virovitička grana. Potom slijedi katalog djela, odnosno umjetnička baština obitelji našičkog kraja, i naposljetku početci razvoja obiteljske baštine u Šopronu. Ono što je, smatram, izvrsno u ovoj monografiji njezina je dvojezična struktura. Nije ni potrebno navoditi prednosti koje monografija s područja povijesti umjetnosti dobiva otvorivši se engleskomu govornomu području. Dakako, valja istaknuti da je u stvaranju monografije sudjelovao pozamašan broj autora: slikari, grafičari, kipari — njih čak 33, uključujući glavne autorice: Silvija Lučevnjak i Jasminka Najcer Sabljak.

U 18. stoljeću, primorani napustiti Bugarsku, članovi obitelji Pejačević boravili su diljem Habsburške Monarhije. Ondje se obitelj potvrdila i 1712. dobila barunsku titulu. To razdoblje, prema autorima, vrlo je malo istraženo, no također i vrlo važno za daljnje razumijevanje povijesti obitelji. Ivan i Marko Pejačević doselili su se preko Pečuha s obiteljima u Osijek, gdje su ubrzo postali trgovci i ugledni osječki građani, a na Tvrdi su podizali svoje kuće.

Ondje je obitelj nastavila tradiciju povezanosti s franjevcima te su sudjelovali u izgradnji franjevačke crkve sv. Križa, u čijoj su kripti pojedini članovi obitelji i pokopani. Pri podizanju tornja franjevačke crkve spominju se zasluge Marka Pejačevića. S obitelji Pejačević povezuje se i izgradnja isusovačke crkve sv. Mihovila u Tvrdi — Jakov i Franjo Ksaver Pejačević bili su istaknuti članovi isusovačkog reda. U tom prostoru Marko Aleksandar Pejačević financirao

je podizanje pomoćnog oltara sv. Križa, s likovima Žalosne Gospe i sv. Ivana apostola.

Jakov i Franjo, teolozi i pisci, obojica su izgradili karijere u Beču, Šopronu, Zagrebu, Budimu, Rimu i dr. Franjo Ksaver u trenutku smrti brata Marka bio je na položaju rektora isusovačkog kolegija u Zagrebu. Josip Pejačević financirao je dovršetak oltara Sv. Križa u novopodignutoj kapeli crkve sv. Antuna Padovanskog u Našicama, a u Virovitici je pomogao obnovu franjevačke crkve sv. Roka nakon razornog potresa i požara koji ju je zahvatio 1757. godine. Zbog ograničenog prostora i obilne građe naveo sam samo neke od mnogih doprinosa obitelji Pejačević kulturi, a osobito njegovanju kršćanskih vrijednosti našega kraja.

Nadalje, recimo nešto o samoj likovnoj baštini obitelji Pejačević. Njezine začetke nalazimo u gradu Šopronu (Mađarska), gdje je djelovao Josipov sin Karlo Pejačević (1745. — 1815.). Prihodi s imanja u Srijemu i Slavoniji omogućili su im doticaj s bečkim umjetničkim krugovima te su njihovi osobni afiniteti prema umjetnosti potaknuli stvaranje kvalitetne obiteljske zbirke umjetnina. Upravo zato Šopron možemo smatrati njezinim izvoristom. Iz njega su Pejačevići naručivali umjetnine i za Našice te u konačnici prenijeli materijal iz Šoprona i stvorili jedinstvenu zbirku, koju danas, prema autorima, s pravom možemo nazvati našičkom zbirkom. Tako su u posjedu našičke grane ostali reprezentativni portreti Josipa Pejačevića i njegova rođaka Marka Aleksandra Pejačevića, a sačuvan je jedan originalni portret Ane Marije Pejačević. Zatim, Karlova druga supruga donijela je portrete visoke umjetničke razine: portrete svojih roditelja, Ljudevita Erdődyja i Marije Eleonore Erdődy sa psićem, od kojih je potonji signiran imenom austrijskog baroknog slikara Johanna

Michaela Millitza. Iz mnoštva portreta, zbog ograničenog prostora, iznosim samo neke. Uz mnoge strane slikare, Pejačevići su u drugoj polovici 19. stoljeća počeli davati narudžbe i kvalitetnim domaćim slikarima, podržavajući tako početke naše likovne scene. Bilo je to ujedno i vrijeme banovanja Ladislava Pejačevića, koji je prodao dio imanja sjeverno od Našica i omogućio stvaranje industrijskog naselja urdenovac. Taj je tvornički kompleks s vremenom izrastao u jednog od najvećih proizvođača piljene građe, tanina, parketa, bačava... U vrijeme banovanja Ladislav Pejačević zaposlio je velikog arhitekta Hermana Bollea na podizanju kapele Uzašašća Gospodinova u Našicama, s funkcijom obiteljskog mauzoleja, a radovi su završeni 1881. godine. Stoga i danas, na ulazu u Našice iz smjera Podravske magistrale, stoji jedno od najljepših sakralnih blaga u Hrvatskoj. Kapela je podignuta u spomen Ladislavova prerano umrlog djeteta, a kasnije su i ostali članovi obitelji pokopani u kripti, izuzev Dore Pejačević. Njezin grob nalazi se nekoliko metara od kapele. Mnoge su priče i pretpostavke zašto je tomu tako, ali pouzdan odgovor nažalost još nemamo. Kapela je godinama propadala te postala sklonište pticama, no 2016. godine, na sreću svih vjernika, kao i onih koji mare za kulturnu tradiciju, djelomično je obnovljena iznutra te se nakon mnogo godina ondje održala sveta misa za blagdan Svih svetih.

Osvrnimo se na trenutak na spomenutu Doru Pejačević (1885. — 1923.). Rodena je u Budimpešti, a Našice su joj postale trajni dom. (Ladislav Pejačević bio joj je djed.) Njezina je majka Lilla Vay De Vaya, školovana pjevačica koja je svirala klavir i slikala te glazbom i priredbama ispunjavala obiteljski dvorac u Našicama. Dora je mladost provodila čitajući knjige, šecući engleskim parkom oko dvorca te skladajući od 1897.

godine. Nastavila se školovati u Zagrebu od 1902. do 1905., učeći violinu, teoriju i instrumentalizaciju, nakon čega je otišla u Dresden, gdje se usavršavala na violini, kompoziciji i kontrapunktu te je naposljetku usavršavala kompoziciju u Münchenu. Neki zapisi govore kako je osobito bila zaokupljena Richardom Wagnerom. Povratkom u Našice, njezin skladateljski opus sadržava minijature za klavir, violinu i klavir te solo pjesme i komorne cikluse, klavirski trio, klavirski kvartet i gudački kvartet. U pokušaju dočaravanja njezina poimanja umjetnosti, najprikladnijim mi se čini upotrijebiti riječi same Dore, koje je ostavila u pismu iz 1920. godine: »Odlebdjevši u taj najnevidljiviji svijet najosobnije unutarnjosti, postajem tek tada posvema svoje Ja, i to Ja, koje se tada u toj nesbeski dalekoj skrovitosti osjeća previše ispunjeno samo sobom, traži izlaz, traži odtrećenje od toga visokog duševnog pritiska, koji je sam po sebi vrsta oduševljenja — i to se oslobađanje ostvaruje kada nastaje skladba!«

Zagrepčani su njezinu skladbu *Phantasie concertante* u d-molu, op. 48 imali priliku čuti 3. studenog 2016. u izvedbi Simfonijskog orkestra HRT-a u Koncertnoj dvorani Lisinski, a tada sam i sam prvi puta imao priliku čuti istoimenu skladbu. Koncertantna fantazija je jednostavačno prokomponirano djelo koje protječe u nizanju odsjeka promjenjiva tempa, ugodaja i sadržaja. Upravo tu skladbu Dora je završila u Našicama 1919. godine, kako je zabilježila na autografu partiture, a posvetila ju je mađarskoj pijanistici Alice Ripper.

Naposljetku, osjećam se dužnim napraviti malu digresiju i progovoriti o nemilom događaju koji se zbilo u Našicama 2012. godine. Naime, nakon što su pronađeni vlasnici malog i velikog dvorca u Našicama, daljnja sudbina dvoraca dovedena je u pitanje. Grad Našice otкупio je dvorce te se sada nalaze u pot-

punosti u vlasništvu grada. Na žalost, razmirice između grada i nasljednika baštine obitelji Pejačević u konačnici su kulminirale promjenom imena glavnog trga, koji je slovio kao *Pejačevićev trg*, a danas nosi ime *Trg dr. Franje Tuđmana*. Važno je napomenuti kako su to učinili upravo oni koji sami sebe nazivaju promicateljima kršćanskih vrijednosti, ne znajući povijest i čitav niz doprinosa obitelji Pejačević upravo tim vrijednostima na području grada.

Stoga, iz neznanja, upadajući u proturječje sa sobom, istovremeno su narušili identitet grada, a ono što možda najviše boli — obezvrijedili rad svih onih koji svojim plemenitim zalaganjem doprinose unaprjeđenju i promociji kulture grada.

Iz toga možemo zaključiti: djelo *Obitelj Pejačević* koje sam Vam ovdje ukratko pokušao predstaviti, upravo na potonjem primjeru pokazuje svoju iznimnu važnost.

Konačno, želimo li grad, državu i svijet utemeljen na istinskim vrijednostima, a ne ideološkim floskulama, djelima kakvo je *Obitelj Pejačević*, i njemu sličnima, društvo mora pridavati mnogo više pažnje negoli to čini. *Obliti privatorum publica curate!*

Mihael Katavić